UDK 811.163.6''15''
Gerhard Neweklowsky
Institut für Slawistik na Dunaju

»TA LIST HTIM RIMLJANOM« – INAČICI 1560 IN 1582

V članku primerjamo Trubarjevi izdaji Pisma Rimljanom iz 1560 in 1582. Z izdajo 1560 je nadaljeval prevajanje prvega dela Novega testamenta, medtem ko je izdaja 1582 integrirana v celotni Novi testament. V izdaji iz 1582 je glede na izdajo iz 1560 več kot 400 jezikovnih sprememb. Spremembe so klasificirane glede na tiskovne napake, morfološke popravke, skladenjsko navezavo, vstavke in izpuščanja, pravopisne spremembe (velika in majhna začetnica, fonetizacija, postavljanje ločil), spremembo pravopisne in fonetične norme (jat, s/ſ, y/i, polglasnik idr.), semantiko, morfologijo in tvorbo besed ter leksiko.

In the article, the author compares Trubar's translations of the Epistle to the Romans of 1560 and 1582. The 1560 edition continues Trubar's translation of the first part of the *New Testament*, whereas the 1582 variant is a part of the whole edition of the *New Testament*. In the 1582 variant one can find more than 400 differences as compared to that of 1560. They can be classified according to: printing errors, morphological mistakes, syntactic constructions, insertions and omissions, orthographic corrections (initial capital letters, phonemicization, punctuation), change in the orthographic and phonetic norm (*jat, s/ſ, y/i,* schwa, and others), semantics, inflection and derivation, and vocabulary.

Ključne besede: slovenski protestantizem, Trubarjev jezik, Pismo Rimljanom, inačici 1560 in 1582

Key words: Slovene Protestantism, Trubar's language, Epistle to the Romans, variants of 1560 and 1582

1 Uvod

Potem ko je Trubar 1557 (1558) objavil prvi del Novega testamenta (evangelije in apostolska dela), je manjkajoče dele dodajal, kakor je uspeval s prevajanjem (*Pismo Rimljanom* 1560, *Korinčanom* in *Galačanom* 1561, druga Pavlova pisma 1567, ostala pisma in *Janezovo Razodetje* 1577). Celotna izdaja Novega testamenta je 1582 izšla v dveh delih. Med prevodem Matejevega (Matevževega) evangelija 1555 in izdajo celotnega Novega testamenta je prešlo 27 let; v tem času so izhajale tudi knjige drugih avtorjev. – Razvoj Trubarjevega knjižnega jezika bomo zasledovali na primeru izdaj *Pisma Rimljanom* iz let 1560 in 1582. Obe izdaji se razlikujeta v zunanjem izgledu: v naslovu (1560: *SVETIGA PAVLA EPISTOLA OLI LYST HTIM Rymlanom,* 1582: *SVETIGA PAVLA EPISTOLA, TV ie, lyft, htim Rymlanom*), v formatu (oktava : mala oktava), v pisavi (pokončna : ležeča latinica), v spremnih besedilih (v predgovorih, uvodih, povzetkih posameznih poglavij, obrobnih opazkah).

Pismo Rimljanom 1560 vsebuje posvetilo kralju Maksimilijanu, in sicer v nemškem jeziku. Najbrž je Trubar objavil Pismo Rimljanom tako hitro prav zaradi posvetila, Maksimilijan je bil namreč naklonjen protestantom (Rupel 1965: 127). V njem govori o nujnosti tolmačenja, ker slovensko ljudstvo ne razume nobenega drugega jezika ka-

kor svojega. Opozarja tudi na Štefana Konzula, ki prevaja v hrvaščino, »kateri jezik in pisma se uporabljajo tja do Konstantinopolja«. Mimogrede rečeno: tukaj vidimo, kakšen je bil Trubarjev pogled na južnoslovanske jezike: ločuje slovenski (Trubar ve, kje se govori) in hrvaški jezik (»ki ga govorijo Hrvatje, Dalmatinci, Bosanci, Srbi in Turki«, torej vsi drugi južni Slovani). Trubar piše tudi o težavah pri prevajanju. Zaradi lažjega razumevanja pri branju besedila je sestavil dovolj obsežne povzetke na začetku posameznih poglavij in kratke komentarje z opozorili na biblijska mesta ob robu. *Pismo Rimljanom* 1582 je le eno poglavje v izdaji celega Novega testamenta v dveh knjigah, pri čemer so Pisma (»listovi«) v drugi knjigi. Ta celi Novi testament je posvečen wirtemberškem vojvodi Ludviku, sinu vojvode Krištofa; posvetilo je tudi v nemščini. Med drugim navaja Trubar v posvetilu dotedanjo dejavnost prevajanja in izdajanja slovenskih knjig.

V izdaji iz 1560 sledi slovenski predgovor (dve strani), v katerem piše Trubar o koristi Pisma Rimljanom, zato ker vsebuje »vse to, kar en kerščenik ima veiditi«. O težki razumljivosti Pisem piše tudi 1582 na začetku Drugega dela: »Iogrou Piſma ſo zhaſi temna neſaſtopna, Oli kadar ſe zheſtu prebero, prido ſaſtopna«. V obeh izdajah sledita Predgovora, ki se vsebinsko razlikujeta. 1582. leta Trubar čuti, da se mu življenje izteka, in se poslavlja od Slovencev takole: »Lete buque sleto Predguuorio, vom muim lubim Slouenom, ieſt kir ſem 74. leit ſtar 52. Pridigar, hti mui Odhudni is tiga ſuita, ſa ſebo puſtim« (glej tudi Rupel 1965: 264).

2 Pravopis in jezik *Pisma Rimljanom*

Primerjal sem osnovno besedilo *Pisma Rimljanom* svetega Pavla v dveh izdajih, od besede do besede, in našel več kot 400 razlik. Kot je razvidno, je Trubar svoj pravopisni in jezikovni sistem razvijal, vendar ga ni bistveno spremenil. Sistem je ostal tak, kakršnega najdemo že v prvi slovenski knjigi 1550. Pismo Rimljanom 1560 predstavlja posebno etapo v njegovem razvoju (Neweklowsky 1995, 1999), ki se nadaljuje do Novega Testamenta 1582. O razvoju norme gl. tudi Neweklowsky 2006, 2007.

2.1 Tiskovne napake

Med razlikami, ki se ne tičejo sistema, so: tiskovne napake (odpravljene 1582, vendar so nastale nove). Navajamo nekaj primerov[1]:

a) odstranitev napak: *Crriſtuſou* 1b > *Criſtuſou* 1, *sdrshbe* 3a > *ſdrashbe* 5, *en Vishar tih neumeltanih* 4a > *neumeltalnih* 8 (popravlja samo deloma: »nevmetalnih«), *Preshusniza* 11b > *Preshushniza* 23, *preshnuſniza* 11b > *preshushniza* 23, *taku ie ona od te Poſtaue tiga Mosha proſta* 11a–b > *ta ie...* 23, *Goſpotua* 14a > *Goſpoſtua* 28, *Sakai mi ne veimo kai, inu koker bi ſe ſpodobilu, moliti* 14a > (*kai* izpuščeno) 29 itn.
b) nove napake: *natursku nuzane* 3a > *naturku* 4, *Poſtaue* 6a > *Poſtaae* 12, *Goſpudi nashiga* 10b > *Goſpudi shiga* 22, *temuzh* 12a > *temuz* 24, *Boshyga ſtrahu* 5b >

[1] Strani so navedene takole: izhodišče je izdaja 1560, paginacija 1–27, a in b, zato ker so v originalu zaznamovane le desne strani; po znaku > sledi primer iz izdaje 1582, strani so oštevilčene od 1 do 58. Obe besedili sta ponatisnjeni v izdaji Krašovec / Merše / Rothe 2006.

ſtraku 11, *od lete Prauice* 6a > *Prauite* 11, *htimu Faraonu* 16a > *htimn Faraona* 32, *od drgiga* 23a > *od ſruſiga* 48, in dr.

2.2 Pisanje *ij / iji* kot *y*

Med tiskovne navade spada pisanje *ij* ali *iji* kot *y*: *Euangelij Boshij* 1b > *Euangeli Boshy* 1, *hgolufij* 5b > *hgolufy* 11, *ptuiga hlapza* 23a > *ptuyga* 48, *slusho tei Mariy* 26b > *slushbo tei Mary* 56 (tukaj popravlja tudi tiskovno napako). Tiskovna navada je tudi pisanje <s> na koncu besede, gl. 2.4.4.4.

2.3 Nebistvene spremembe besedila

Med minimalne spremembe besedila spadajo:

2.3.1 Morfološki popravki: *po tim Duhum tiga Poſuizhena* 2a > *Duhu* 1; *po tuim terdim inu nepokornim ſercem* 3b > *ſercei* 6; *natursko nuzane* 3a > *natursku nuzane* 4; *de vtim iſtim skuſi hoiene* 25b > *hoienu* 53, vendar ostane napačno *po tim isuolenem* 19a / *Iſuolenem* 38, *Satiga uolo ie potreba pokornom biti* 22a > *Sa tiga volo /... / pokornim* 46.

2.3.2 Spremenjena skladenjska navezava ali prislovno določilo: *kateri iskaſuio tu dellu te Poſtaue, ſapiſſane v nih ſercih* 4a > */.../ ſapiſſanu vnih ſercih* 7, *Ie li tedai, kar ie dobru bilu, meni ſturienu ena Smert?* 12a > *ſturiena* 24; *kadar ti tu deish, taku ti shiuu ogale sbirash na nega glauo* 21b > *na nega glaui* 45 (1560 je sklon po Luthrovem zgledu »Wenn du das thust, so wirstu fewrige Kolen auff sein Heubt samlen«, 1582 se sklon ravna po vprašalnici »kje«), *Ne vſdiguite tih vashih miſsel* 21b > *vash miſſel* 44 (napačno).

2.3.3 Majhne spremembe besedila in vstavki oziroma izpuščanja, spremenjen besedni red: *Myr od Buga nashiga Ozheta* 2a > *Myr od nashiga Ozheta* 2; *Ta Prauiza/.../ Is Vere na Vero* 2b > ... (*kir prided*) *Is Vere na Vero* 3 (tiskovna napaka namesto *pride*, vstavek ustrezno Luthru »die Gerechtigkeit /.../ welche kompt aus glauben in glauben«, Röm. 1, 17; prim. Vulgato: »Iustitia enim Dei in eo revelatur ex fide in fidem«); *na nih kriuo falsh maningo* 3a > *na nih falsh kriuo maningo* 4, *o zhlouik, kakershni ſi ti, kir ſodish* 3b >/.../ *kir druge ſodish* 6, *kir ſodish te, kateri take rizhi delaio* 3b > /.../ *ſodish, kateri* 6; *on ie tudi tih Aydou Bug, kateri bode to Obreſo is te vere, inu to Neobreſo skuſi to vero prauizhno ſturil* 6a > *on ie tudi tih Aydou Bug, Potehmal ie en ſam Bug, kateri bode to obreſo* /.../ 12 (vstavek kot pri Luthru: »Sintemal es ist ein einiger Gott«, Röm. 3, 30; tako tudi v Vulgati), *tu Piſmu* 6b > *tu ſuetu Piſmu* 13, *ta iſti ie ſturien prauizhin od tiga Greha* 10a > *prauizhin ſturien* 20, *slushili tei nezhiſtoſti inu hududi* 10b > *inu tei hududi* 22, *Obtu terpimomi shnim* 14a > *Oli vſai taku de terpimo* /.../ 28, *bomo pred ta Rihtniſtol Criſtuſeu naprei poſtauleni* 23b > *bomo pred ta Rihtni ſtol Criſtuſou poſtauleni* 49 (izpušča *naprei*, s čimer se poskuša rešiti nemškega zgleda), *Vi pag ne ſte meſſeni, poteh mal ta Boshy Duh vuas prebiua* 13b > *Vi pag ne ſte meſſeni, temuzh*

duhouski, Potehmal /.../ 27 (ustrezno Luthru: »Ir aber seid nicht fleischlich, sondern geistlich«, Röm. 8, 9), *Du nas hozhe odlozhiti od te lubeſni Boshye? Aku nadluga, aku teſnoba? aku preganene? aku lakota? aku nagota? aku neshihroſt? aku mezh?* 14b > (manjka *aku preganene?* Najbrž je to napaka. Pri Luthru: »oder verfolgung?«, Röm. 8, 35) 30, *Bug premore nee dobru vcepiti* 19b > *dobru nee* 41, *ta iſti ie to Poſtauo dopolnil* 22a > *ta ie to Poſtauo* 46, *Inu kateri ne iei* 23a > *Inu kadar ne* 48, *od Ieruſaleme inu undukai okoli noter do te Slouenske deshele* 25a > *vndu okoli* 53 (»Slovenska dežela« je »Illyrien«, Röm. 15, 19).

2.3.4 Sestavljenke piše večkrat ločeno: *Goriuſtal* 2a, 23b > *gori vſtal* 2, 48, *ushevezh* 10a > *ushe vezh* 20, *ta Peruiroyeni* 14b > *ta perui royeni* 29, *nih doliiemlene* 19a > *nih doli iemlene* 39, *goriiemlene* 19b > *gori iemlene* 40, *ſatu* 19a > *ſa tu* 39 idr.

2.4 Pravopisne spremembe

2.4.1 Velika začetnica

Trubar je bistveno zmanjšal število velikih začetnic. Velike začetnice piše iz dveh razlogov: zaradi poudarjanja besede ali iz skladenjskih razlogov (navadno po piki, redkeje po vejici – običajno, če ta zaznamuje odvisnen stavek): *Is tiga kir ie Goriuſtal* 2a > *is tiga kir ie gori vſtal* 1–2; *umei uſemi Aydi, Vmei katerimi ſte ui* 2a > *vmei vſemi Aydi, vmei /.../* 2, *Vrymu* 2a > *vrymu* 2, *skuſi to uasho inu muio Vero* 2a > *vero* 2, *Sakai on ie ena muzh Boshya htimu Isuelizhanu, Vſakimu kir Veruie, /.../* 2b > *ſakai /.../ Iſuelizhanu*, *vſakimu kir veruie* 3, *en Pelauez tih slepceu* 4a > *en pelauez tih slepcou* 8, *ta Neobreſan* 4b > *ta neobreſan* 8, *tiga Greha* 5b > *greiha* 11, *Veruio* 3. os. mn. 6a > *veruio* 11, *grehe* 6a > *Greihe* 12, *is te Vere* 6a > *vere* 12. Veliko redkejši so obratni primeri: *inu proſſim, aku /.../* 2a > *inu proßim, Aku /.../* 2, *nai ſi to prauizo Boshyo ueido* 3a > */.../ Prauizo /.../ veido* 5, *hti pokuri* 3b > *hti Pokuri* 6, *grenkuſti* 5b > *Grenkuſti* 11, *goſposke* 14b > *Goſposke* 30, *ſtuar* 15a > *Stuar* 30, *vti prauici* 16b > *Prauici* 34, *en ayffer Boshy* 17b > *Ayffer* 35, itd. Rothe (2006: 70) opozarja, da je Trubar 1582. leta v Matevževem evangeliju pisanje velike začetnice uporabljal pogosteje kot 1555. V Pismu Rimljanom 1560 je veliko več velikih začetnic kot pri Matevžu. Videti je, da je Trubar rabo velikih začetnic pozneje spet zmanjšal.

2.4.2 Fonetizacija besedila v posameznih primerih

2.4.2.1 Odstranitev inačic in napak s *č/c* in *š/s*: *poklizhani* 2a > *poklizani* 2, *ſmislauci* 3a > *ſmishlauci* 5, *ſpishe* 23a, 23b > *shpishe* 49, 50 + *shpisha*, *shpisho*, *tiga hlapzeuiga Duha* 13b > *hlapzheuiga* 28, *Kateri miloſt iskashuie* 21a > *iskaſuie* 43, *shledna Stuar* 14a > *sledna* 28, *poklizhal* 2krat 14b > *poklizal* 29, *nih padezh* 19a > *padez* 39, *leta zhash* 22b > *zhas* 47, *ſteim diſputiranem* 22b > *dishputiranem* 47; *ſtyrinogatih* 2b > *shtiri nogatih* 4; *Andronicu* 26b > *Androniku* 56, *ta Petzhat* 7a > *Pezhat* 14; ali tudi nasprotno: *ſashpotuiesh* 4b > *ſaſpotuiesh* 8, *vrshahe* 5b > *urſahe* 10 (po nemškem zgledu), vendar na drugem mestu *Vrshah* 11b / *vrshah* 24, *ſteim diſputiranem* 22b > *dishputiranem* 47, *letimu kir shazha* 23b > *shaza* 49, *uto Iſpanio* 25b > *vto Ishpanio* 54.

2.4.2.2 Odstranitev dvojnih črk ali kombinacij črk: *is ene Illoue keppe* 16a > *Iloue kepe* 33, *Folck* (v isti vrsti tudi *Folk*) 16b > *Folk* 33, *ſubper* 3a, 12a, 16a dvakrat, 18a, 19a, 19b dvakrat, 22a dvakrat > *ſuper* 4, 25, 33 dvakrat, 37, 38, 40 dvakrat, 45 dvakrat, *de offruiem* 25a > *Ofruiem* 52, *Osleepi nih ozhi* 19a > *Oslepi* 39. Tukaj navajamo tudi odstranitev /nj/ v enem primeru, kar je poslabša izbira: *Tih Fershmaaine* 24b > *Fershmaane* 51.

2.4.3 Izboljšava postavljanja ločil

Postavljanje ločil je v izdaji iz 1582 bolj konsekventno in moderno kot 1560, npr.: *Du ie Veroual, timu, kar ſo ſlishali od nas?* 18a > *veroual timu, kar* 37, *inu tuie Altarie, resualili* 19a > *Altarie reſualili* 38, *inu nih doliiemlene, ie tu veliku blagu* 19a > *doli iemlene ie tu* 39, *vſakimu kir ie vmei vami* 21a > *vſakimu, kir* 43, *Dershite ſe htimu kar ie dobru* 21a > *htimu, kar* 44, *kir sem hotel od tih rizhi uas opomeniti, ſa uolo te Gnade* 25a > *hote /.../ vas ſa volo te gnade* 52, *Se ſpodobi de oni tudi nim slushio ſteimi teleſnimi* 25b > *ſpodobi, de /.../ ſtemi* 54; obratno: *Ti ſi pag obſtal skuſi to Vero* 19b > *obſtal, skuſi* 40, *uom, lubi Bratie*, 25a > *vom lubi* 52 itn. (ne navajamo vseh primerov); dvakrat Trubar izpušča oklepaj: *Tu ie Criſtuſa doli (is nebes) pelati* 17b > *doli is nebes pelati* 36, drug primer 19b / 40.

2.4.4 Spremembe v pravopisnem sistemu oz. v normi

Trubarjeve spremembe v pravopisnem sistemu oziroma v normi so v glavnem izboljšave.

2.4.4.1 Refleks *jata*: Pravila za *e* in *ei*, ki jih navaja Rigler (1968: 32–82), 1582 ne veljajo več. Najdemo večinoma *ei* (kar pomeni, da Trubar prehaja na svoj osebni govor, prim. Rigler 1968: 90): *podelil* 2a > *podeilil* 2, *ſo premenili* 2b > *ſo premeinili* (4), *rezh* 3a > *reizh* 4, *de ti tei praudi Boshy vbeshysh*? 3b > *vbeishish*? 6, *zhloueka* 2b > *zhloueika* 4 (+ 4a / 7, 7a / 13, 8b / 17, 9a /19, 12a / 25, 23b / 50), *greshili* dvakrat 4a > *greishili* dvakrat 7 (+ 8b / 17), *po zhlouesk shegi* 5b > *zhlouеiski* 10 (+ 10b / 21), *pod teim Grehom* 5b > *Greihom* 10, *tiga Greha* 5b > *greiha* 11, *grehe* 6a > *Greihe* 12 (+ 7a / 13, 8b / 17, 8b / 18, 9a dvakrat / 18 dvakrat, 9b / 19, 10a petkrat / 20 trikrat, 21 dvakrat, + nekolikokrat 10b / 21, 20a / 41, 24a / 50), *skuſi eden Greh eniga greshnika* 9a > *Greih greshnika* 18, *vti Obreſi* 7a > *obreiſi temuzh vti Neobreſi* 14, *vti Neobreſi* 7a > *vti Neobreiſi* 14, *shiueti* 9b > *shiueiti* 19, *shiueli* 10a > *shiueili* 20, *rezh* 16a > *reizh* 33 (+ 20a / 42, 23b dvakrat / 49 dvakrat), *vſeh* 18a > *vſeih* 36, *Obtu kateri tei Oblaſti ſtoy ſubper* 22a > *te oblaſti* 45, *vleti beſsedi* 22a > *vletei* 46, *oblecimo*, *oblecite* 22b > *obleicimo*, *obleicite* 47, *vposhrehzhini inu vpyanſtui* 22b > *vpoſreiszhini* 47, *vkregu* 22b > *vkreigu* 47 (tukaj ni jata, marveč je beseda izposojenka iz nemškega »Krieg«, Bezlaj 1982: 87), *bom reshen* 25b > *reishen* 54, *vmei vſemi Aydi* 27b > *vſeimi* 58; *ne* > *nei*, *nemam* > *ne imam*: *Israel ne li ga ſpoſnal*? 18a > *nei* 37, *Aydi, kir nemaio* 4a > *ne imajo* 7, *de ſe nema kraſti* 4b > *ne ima* 8, tudi: 11b / 24, vendar: *nezho* 12a dvakrat / 25 dvakrat, *ne ſte* 13b / 27, 16b / 34, *ne ſo* 18a / 37 dvakrat, *nezhesh* 22a / 45; *ei* v končnici: *po tim meſſei* 13a / 26, *ſercei* 6 (1560 napačno *ſercem* 3b, gl. 2.3.1); *ei* v obeh delih: *veiditi* 19b / 40, *ueim* 25a / *veim* 52, *veimo* 12a / 24, *ueido* 3a / *veido* 5, *veiſt* 15b

/ *veist* 31, *Seime* 15b / *ſeime* 32, *en deil* 20a / 41, *deish* 21b / 45, *iei* 23a, 24a / 48, 50. Raširitev za *ei* se potrjuje v Matevžu 1582 (Rothe 2006: 81).

V zvezi z *jatom* si je treba ogledati tudi komparativ *-eši* : *-ejši*: *obilneshi*, *preobilneshi* 9a > *obilneishi* 18, 19, *preobelneishi* (sic!) 19, *de ta Gnada teim obilneshi bode*? 9b > *obilneishe* 19 (v 1560 se ujemata *gnada* in *obilneši*, *-i* je stara končnica ženskega spola, v 1582 se ujemata *gnada* in *obilnejše*, pri čemer je končnica *-e* mogoče preglas *a*-ja); mogoče spada sem tudi sprememba *aj* > *a* v *de vi merkaite na te* 27a > *merkate* 57.

V dveh primerah Trubar nadomesti *ei* z *e*-jem: *umei teimi Aydi* 25a > *vmei temi* 52, *de oni tudi nim slushio ſteimi teleſnimi* 25b > *ſtemi* 54.

V majhnem številu primerov *e* ostaja v obeh izdajah: *delal* (11b / 24), *dellam* (12a / 24), *dellam* 12a (dvakrat) / *delam* 25 (dvakrat), *dellam, della* 3. os. 12a / 25, *della* samostalnik 13b / 28, *po nega dellih* 3b > /.../ *delih* 6 (*e* ostaja); nespremenjeno *greh* 9a / 18 (+ 11b / 24, na tej strani nekajkrat nekorigirano, med drugim *greshni greh*), *greshili* 8b / 18, *Greshnikou* 9a / 19, *Neobreſi* 14.

2.4.4.2 Pogosto spreminja *u* v *v*: *utim ſuetim Piſmu* 1b > *vtim ſuetim Piſmu* 1, *ſa uas uſeh uolo* 2a > *ſa vas vſeh volo* 2. Vprašanje pa je, ali je to v zvezi s tiskovnimi navadami pri ležeči pisavi; znotraj besede take spremembe ni.

2.4.4.3 Pisanje *ll*-a je redko: *dellam* 12a / 24, 3. os. edn. glagola in im. mn. samostalnika *della* 12a / 25, 13b / 28, *tellu* 21a / 43, *teleſſa* 2b > *telleſſa* 4; *resualli* 3. os. edn. 10a > *reſuali* 20, *teleſſa* 2b, 13b > *telleſſa* 4, 27, *po nega dellih* 3b > *delih* 6, *tih del* 19a > *dell* 39, *Filologu* 26b > *Fillologu* 56.

2.4.4.4 Pisanje *s/ſ* je sorazmeroma konsekventno, vendar nesistematično. Ob koncu besede vedno *s* in *sh* (*vas, imash, nebeſſa* : *is nebes* 17b); pri veliki začetnici samo *S* (*Sakai* 11b : *ſakai* 24, *ſueta* 12a : *Sueta* 24) – med samoglasnikoma najdemo *ſſ (*včasih *ß)* za /s/ v primerih kakor *proſſim* 2a > *proßim* 2 (+ 20b / 42), *teleſſa* 2b > *telleſſa* 4, *miſſal* 3a / 5, *ſapiſſane* 4a / *ſapiſſanu* 7, *zhaſu* 6a > *zhaſſu* 12 (+ 8b / 17, 19a / 38), *zhaſa* 16a > *zhaſſa* 32, *ſto miſſalio* 12b / *miſſelio* 25, *meſſeni* 13b / 27, *ſeneſſil* 14b / *ſeneſſel* 30, *beſſeda* 15b / 31, *unebeſſa* 17b / *vnebeſſa* 36, *beſſedo* 18a / 37, *tiſſuzh* 38, *vusheſa* 19a > *vusheſſa* 39, *ſeneſsil* 19b > *ſeneſſel* 40, *ueſſeli* 21a / *veſſeli* 44, *te uashe misli* 20b > *mißli* 43, *ene misli* 21a > *mißli* 44, *vashih miſsel* 21b > *vash miſſel* 44, *mislio* 13b > *mißlio* 27, *te uashe misli* 20b > *te vashe mißli* 43, *veſſeliom* 25a / 52, *zhudeſou* 25a > *zhudeſſou* 53; *pishe* 17b > *pißhe* 35, *vishim* 22a > *vißhim* 45; obratno popravlja: *Oberniſſe* 19a > *Oberniſe* 39.

Korekture zapisovanja *s*-ja: *Vom uſem Isuolenim* 2a > *Iſuolenim* 2, *hudube odpuſzhene* 7a > *odpuszhene* 13, *preſshla* 8b > *preshla* 17, *nepokorszhino* 9a > *nepokorfzhino* 19, *Pokorszhino* 9a > *Pokorfzhino* 19, *kerszheni* 9b > *kerfzheni* 20, *kersheni* 10a > *kerfzheni* 20 (odstranitev inačic), *ſkuſi ta kerſt* 10a > *skuſi ta kerst* 20, *preshnuſniza* 11b > *preshushniza* 23 (obenem fonetizacija), *ſposnal* 11b > *ſpoſnal* 23, *isuelizhani* 14a > *Iſuelizhani* 29 (+ 17b dvakrat / 35, 36, 18a / 36), *neisrezhenim* 14a > *neiſrezhenim* 29, *Isuolene* 14b > *Iſuolene* 30, *Israel* 16b > *Iſrael* 34 (+ 17a / 34), *Israelskih* 16b > *Iſraelskih* 34, *iszheio* 17b > *iszheio* 35 (+ 19a / 38), *poslani* 18a > *poſlani* 37, *Israelitar* 18b > *Iſraelitar* 38, *resualili* 19a > *reſualili* 38 idr.

Po zgledu nemškega pravopisa Trubar popravlja: *vrshahe* 5b > *vrſahe* 10 (vendar ostane *Vrshah* 11b / *vrshah* 24), *ſashpotuiesh* 4b > *ſaſpotuiesh* 8.

2.4.4.5 *Y* > *i* v vrsti primerov, večinoma v naglašenem položaju, vendar tudi v nenaglašenem: *pryzha* 2a > *prizha* 2, *pryzho* 14a > *prizho* 28, *pryti* 8b > *priti* 18, *shyuel* 2b > *shiuel* 3, *inu tih ſtyrinogatih, inu tih laſezhih ſuiryn* 2b > *shtiri nogatih /.../ ſuirin* 4, *pryzhuie* 4a > *prizhuie* 7 (+ 15b / 31), *klyzhe* 7b > *klizhe* 15, *Prauiza, /.../ ſpryzhana* 6a > *ſprizhana* 11, *prymo* 3. os. mn. 9a > *primo* 18, *bote moryli* 13b > *morili* 28, *vpryzhne rizhi* 15a > *vprizhne* 30, *Aydy* 16b > *Aydi* 34, *kanimu shtryku* 19a > *kanimu shtriku* 39, *ena dyuia Olika* 19b > *diuia* 40 (+ 19b / 41), *hynauska* 21a > *hinauska* 44, *molyte* imper. 21a > *molite* 44, *pyti* 21b > *piti* 45, *pytie* 23b > *pitie* 49, *ſteimi molytuami* 25b > *molituami* 54, *muim ſtryzom* 26b > *Strizom* 56 (vendar *myr, ſyn, lyſt* itn.). Obratnih primerov je zelo malo: *polni nida* 3a > *nyda* 5, *vtim Sionu* 17a > *Syonu* 35, *ty Viudi* 22a > *Vyudi* 45, *ſa uolo te viſty* 22a > *vyſti* 46 (tudi 23b / 50).

Ramovš je menil, da so protestantje uporabljali *y* za dolge naglašene samoglasnike, *i* pa za nenaglašene (Ramovš 1952: 48). Zdi se, da je to veljalo pri Trubarju na začetku, od Katekizma 1555 naprej uporablja *y* vse manj.

Nekajkrat se spremeni *y* > *i* v pomenu *j*: *ty Moshye* 3a > *Moshie* 4, *vyezhi* 11b > *viezhi* 23, *beſſeda Boshya* 15b > *Boshia* 31, *Moyſeſu* 16a > *Moiſeſu* 32, *veye* 19b > *veie* 40 večkrat; obratno pa *obſoien* 5b > *obſoyen* 10.

2.4.4.6 Polglasnik se v drugi izdaji v več primerih kot do tedaj piše z *e*-jem: *ſto miſſalio* 12b > *miſſelio* 25*, pernaredin* 2b > *pernareden* 3*, unih resmiſilkih* 2b > *vnih resmiſelkih* 4; *ſeneſſil* 14b > *ſeneſſel* 30, *ſeneſsil* 19b > *ſeneſſel* 40, *dileshin* 19b > *dileshen* 40; enkrat se spremeni *-ev* v *-ov*: *Erbizhi Criſtuſeui* 14a > *Criſtuſoui* 28. V naslednjih primerih Trubar nadomešča *e* z *a*-jem: *nekedai* 11b > *nekadai* 24, *veden* 19a > *vedan* 39, *naketere iſuelizhati* 19b > *nekatere* 40, *naketere veye* 19b > *nekatere* 40, *nakedai* 20a > *nekadai* 41, *vſaketeri* 24b > *vſakateri* 51 (prim. *nakateri* 5a > *nekateri* 9), pisanje *zhes vas* 10a spreminja v *zhas vas* 21, kar lahko izraža redukcijo nenaglašenega samoglasnika ali pa je tiskovna napaka.

Brez spremembe ostajajo: *miſſal* 3a / 5, *per ſadashnim (zhaſſu)* 6a / 12, *prauizhin* 10a / 20, *kir ſteim opoteknenem nega vifty iei* 23b /.../ *vyſti* 50.

2.4.4.7 Zlogotvorni *l (ol)*: *doshan* 5b > *dolshan* 11; *tiga doga* 7a > *dolga* 13, *ſamelzhana* 27b > *ſamolzhana* 58; obratno pa en primer: *tolſti* 19b > *telſti* 40.

2.5 Fonetske inačice

2.5.1 Preglas po palatalih je redek: *odgouariesh* 16a / 33, *polna shentouane* 5b / 11*, podaieli* 10b / 21; *uſiga ſpoſnane* 25a / 52, *od Isuelizhane* 7a / 13; odstranitev v korist *a*-ja: *de oben ſuimu bratu opoteknena oli sblaſnene ne poſtaui* 23b > *sblaſnena* 49; sprememba v korist preglasa enkrat: *ta kamen tiga opotaknena* 17a > *kamen tiga opotikane* 35.

2.5.2 Predpone *za-, raz-, na-*: *ze- > za-* v primeru *ſezheno* 4a > *ſazheno* 6 (»začenjo«), vendar *ſeneſſil* 14b / *ſeneſſel* 30, nespremenjene so oblike z *e*-jem *neshlu* (»našlo«) 11b / 24, *resualili* 19a / *reſualili* 38, *reſdrashiti* 19b / 40, in z *a*-jem *ſaſsromuie* 8a / 17.

2.5.3 Druge fonetične spremembe, dalektizmi: *polni hudube* 3a > *hudobe* 5, *ti eniga drugiga ſodish* 3b > *druſiga* 6, *gori obuden* 7b > *gori obuien* 16, *tiakai* 14b, 25b > *kiakai* 30, 53 (vendar na isti strani tudi *tiakai*), *do donashniga dne* 19a > *danashniga* 39, *shiuu ogale* 21b > *vogele* 45, *en Vishar tih neumeltanih* 4a > /.../ *neumeltalnih* 8, *de ſe kei ne pergodi* 19b > *kai* 40, *po uſeh deshelah* 18a > *po vſih* 37, *vleteh rizheh* 14b > *vletih rizheh* 30.

2.6 Semantične spremembe

Spremembe smisla so zelo redke: *de ti dobish, kadar bosh obſoien* 5a > /.../ *kar ti bosh ſodil* 10 (pasiv se spreminja v aktiv; ustreznejša Luthru je rešitev v izdaji 1560: »... Auf dass du gerecht seiest in deinen worten, und überwindest, wenn du gerichtet wirst« Röm. 3, 4), *Kai tedai mi porozhemo?* 16b > *porezhemo* 34 (pri Luthru je »Was wollen wir nu hie sagen?« Röm. 9, 30; lahko gre za tiskovno napako ali pa za glagol *poročati* s preglasom *poročem* in *poreči*), *skuſi to muzh tiga ſuetiga Duha* 25a > *pomuzh* 52 (rešitev v izdaji 1560 bolj ustreza Luthru »durch die krafft des heiligen Geistes« Röm 15, 13).

2.7 Morfološke spremembe ali drugačna tvorba besede

Našli smo naslednje primere: *kir ie Goriuſtal od te Smerti* 11b > *gori vſtal od tih mertuih* 23, *iſprashuie* 14a > *iſuprashuie* 29, *de ga ie Bug od te ſmerti gori obudil* 17b > *od tih mertuih* 36 (tudi 13b oz. 27); *htimu Ferdamnenu, Ferdamnene* 9a > *htimu ferdamnanu, ferdamnene* 18, *Sice ti bodesh tudi iſſecan* 19b > *bosh* 40, *Pridi eden timu drugimu ſteim poshtouanem naprei* 21a > *poshtenem* 44, *koker tedai ſmo verieli* 22b > *verouali* 47, *ſo polni uſe kriunine* 3a > *kriuine* 5, *veye/.../ odlomlene* 19b > *odlomnene* 40 (dvakrat), *odlomleni* 19b > *odlomneni* 40, *Kateri miloſt iskashuie* 21a > *iskaſuie* 43 (izkaževati : izkazovati), *Sakai oni ſo ſe opoteknili ob ta kamen tiga opotaknena* 17a > *kamen tiga opotikane* 35, *htimu Ayffru reſdrashiti* 19b > *Ayffranu* 40, *ta Otrozhena* 15b > *ta otrozhina* 31, (*Sakai tu nashe Iſuelizhane, ie ſdai blishe, koker tedai ſmo verieli*) 22b > (*/.../ kadar ſmo verouali*) 47, *de vi merkaite na te, kir reslozhena inu ſmote /.../ delaio* 27a > *merkate /.../ reslotke* 57, *pomagauez* 27a > *pomogauez* 57.

Spremembo preglasa je mogoče najti dvakrat: *en Pelauez tih slepceu* 4a > *en pelauez tih slepcou* 8, *pod Moshom* 11a > *pod Moshem* 23; enkrat se spremeni vrsta deklinacije: *ta Boshy odguuor* 19a > *Boshya* 38, enkrat je rabljena inačica glagola: *de ne vido* 19a > *vidio* 39. V redkih primerih spreminja Trubar rabo člena: *taku tu teſtu ie tudi ſuetu* 19b > *taku ie teſtu ie tudi* 40 (obenem napaka, dvakrat *ie*), *Imali du tu Prerokouane* 21a > *du Prerokouane* 43.

2.8 Leksika

Sakai per Bugi nei obeniga resgledane tih Perſon 4a > *obeniga reslotka* 7, *Oli kai nuza ta Obreſa* 5a > *priduie ta obreſa* 9, *kmalu ſo vnuzni ratali* 5b > *nepridni ratali*

10, *ſedem taushent Mosh* 19a > *tiſſuzh* 38, *Inu ſa letiga uolo vi te zole plazhuiete* 22a > *Inu ſa letiga volo vi te praude* 46 (Luther: »Derhalben müsset ir auch Schos geben«, Röm. 13, 6.). V nekaterih primerah vidimo odstranitev germanizmov.

3. Sklep

Kaj spreminja Trubar v *Pismu Rimljanom* 1582 glede na prvo izdajo iz 1560? Prvič, odpravlja tiskovne napake, vendar nastajajo tudi nove. Drugič, popravi štiri morfološke napake; tretjič, v dveh primerih spremeni skladenjsko navezavo, enkrat prislovno določilo v tožilniku v prislovno določilo v mestniku. Četrtič, najdemo celo vrsto majhnih sprememb besedila: vstavlja oziroma izpušča besede ali sintagme, ispušča korelativ, vstavlja členek.

Druga skupina sprememb so pravopisne spremembe. Omeniti je treba očitno zmanjšanje števila velikih začetnic; v drugi izdaji je mogoče opaziti tudi bolj konsekventno fonetizacijo besedila (mogoče odstranitev inačic), posebej pri sičnikih (*pokličal* > *poklical, šledna* > *sledna*), tudi odstranitev dvojnih črk ali kombinacije črk (*ſubper* > *ſuper*); izboljšano je tudi postavljanje ločil.

Pomembno mesto zavzema refleks jata, ker ne gre samo za pravopis, marveč tudi za normo: Trubar v glavnem uveljavlja pisanje *ei*, v primerjavi s prvo izdajo iz 1560 je v drugi izdaji iz 1582 več kot 50 novih zapisov *ei*-ja; vendar v nekaterih primerih *e* ostaja: *delati, delo, greh, grešiti, grešnik, neobreza* (lahko domnevamo, da Trubar teh primerov ni korigiral).

Razlikovanje *v* in *u* ni dosledno izpeljano, čeprav se *u* pogosto spreminja v *v*, vendar samo na začetku besede. Dvojnega *ll* skoraj ni.

Pisanje *s* / *ſ* je sorazmeroma konsekventno, čeprav nesistematično. V položaju med samoglasnikoma pogosto najdemo *ſſ* ali *ß* (*beſſeda, miſſal* in po tem zgledu *mißli*), redko tudi *ßh* (*pißhe*). V drugih primerih so spremembe, vendar nesistematične.

Splošna tendenca jezikovnih sprememb je poenotenje jezikovnih inačic, v manjši meri pa tudi slovenizacija besedila.

Viri in literatura

France Bezlaj, 1982: *Etimološki slovar slovenskega jezika, druga knjiga K–O.* Ljubljana: SAZU.

Jože Krašovec, Majda Merše in Hans Rothe (ur.), 2006: *Matthäus-Evangelium (1555); Paulus, Römerbrief (1560); Paulus-Briefe (1561, 1567); Psalter (1566); Neues Testament (1581–1582) übersetzt von Primož Trubar, Jesus Sirach (1575); Pentateuch (1578); Proverbia (1580) übersetzt von Jurij Dalmatin*. Paderborn etc. (= Biblia slavica, Serie IV: Südslavische Bibeln, Band 3).

Martin Luther, 1545: *Biblia: Das ist: Die gantze Heilige Schrifft / Deutsch / Auffs new zugericht.* Wittemberg.

Gerhard Neweklowsky, 1995: Die Entwicklung der slowenischen Schriftsprache in den ersten zehn Jahren 1550–1560 (Zum zweiten Teil des Neuen Testaments). *Ein Leben zwischen Laibach und Tübingen. Primus Truber und seine Zeit.* Hrsg. von Rolf-Dieter Kluge. München: Sagner, 309–321.

Gerhard Neweklowsky, 1999: Razvoj slovenskega knjižnega jezika v prvih desetih letih 1550–1560 (od Katekizma 1550 do Pisma k Rimljanom 1560). *Logarjev zbornik.* Uredili Zinka ZORKO in Mihaela KOLETNIK. Maribor, 357–371 (= Zora 8).

Gerhard Neweklowsky, 2006: Zur Normierung der slowenischen Schriftsprache im 16. Jahrhundert. *Matthäus-Evangelium (1555), Paulus, Römerbrief (1560) [u.a.]. Übers. von Primož Trubar ; Jurij Dalmatin.* Hrsg. von Jože Krašovec, Majda Merše, Hans Rothe. Paderborn u. a.: Schöningh, 41–52 (= Biblia Slavica: Serie 4, Südslavische Bibeln; Bd. 3,2: Kommentare).

Gerhard Neweklowsky, 2007: Primož Trubar als Schöpfer einer Schriftsprache. *Wiener Slavistisches Jahrbuch* 53, 37–53.

Fran Ramovš, 1952: *Morfologija slovenskega jezika*. Ljubljana: Univerzitetna študijska komisija.

Jakob Rigler, 1968: *Začetki slovenskega knjižnega jezika.* Ljubljana (SAZU, Razred za filološke in literarne vede, Dela 22, Inštitut za slovenski jezik 10).

Hans Rothe, 2006: Das Matthäus-Evangelium. Materialien zu den Redaktionen von 1555 und 1582 sowie zu den Quellen. *Matthäus-Evangelium (1555), Paulus, Römerbrief (1560) [u.a.]. Übers. von Primož Trubar; Jurij Dalmatin.* Hrsg. von Jože KRAŠOVEC / Majda MERŠE / Hans ROTHE. Paderborn u. a.: Schöningh, 67–96 (= Biblia Slavica: Serie 4, Südslavische Bibeln; Bd. 3,2: Kommentare).

Mirko Rupel, 1965: *Primus Truber. Leben und Werk des slowenischen Reformators*. Deutsche Übersetzung und Bearbeitung von Balduin SARIA. München: Südosteuropa-Verlagsgesellschaft m.b.H.

Vulgata, 1982: *Biblia sacra iuxta Vulgatam Clementinam Nova editio.* Sexta editio. Matriti (Biblioteca de autores cristianos 14).

Summary

After the translation and publication of the first part of the *New Testament* (1557/58), Trubar continued translating the *New Testament* (Epistles to the Romans in 1560, to the Corinthians and Galatians in 1561, other Epistles of St. Paul's in 1567, Epistles of other authors and the Revelation in 1577). In 1582 Trubar edited his entire translation in two parts. In the article the development of Trubar's literary language is demonstrated by means of comparing the two editions of 1560 and 1582 of St. Paul's Epistle to the Romans. The two editions differ in their outward appearance: in their size, script, in the accompanying texts and comments. As can be seen from the material, Trubar consolidated his system but did not change it dramatically. Among the differences between the two editions, which do not touch upon his linguistic system, the following should be pointed out: in general, fewer printing errors in 1582 (yet some new ones), minimal changes to the text, i.e., a few morphological corrections and syntactic changes, some changes in the lexicon, minor omissions and insertions. Among the orthographic changes the following should be pointed out: (a) fewer initial capital letters than in 1560; (b) more consequent phonetic orthography (omission of unnecessary letters and some other improvements); (c) systematic changes (mostly improvements), for instance: as to the dental fricatives, the voiceless */s/* between vowels can be rendered unambiguously by *ſſ*, sometimes by *ß* (*piſſanu, meſſu, proßim*); the result of the original *jat* is rather consistently *ei* (*premenili* > *premeinili, zhloueka* > *zhloueika, rezh* > *reizh*); the use of *y* is reduced in favor of *i* (*pryzha* > *prizha, klyzhe* > *klizhe*); the former *jer* is rendered as *e* in more examples than in 1560 (*miſſalio* > *miſſelio, pernaredin* > *pernareden*); other corrections concern isolated cases, e.g., very few words with *ll* (*tellu*) remain, *ze-* is changed to *za-* in one word, the old syllabic *l* is written *ol* like in Modern Slovene in a few more examples (*dolshan*, *famolzhana*). There are also a few semantic, morphological, and derivational differences. In a few instances German loan words are substituted by Slovene words (*nuza* > *priduie, taushent* > *tiſſuzh*).